

103/22 Hac Suresi

1. İbn Abbas'a atfedilen sıralamada bu surenin Zelzele suresinden sonra gelmesinin nedeni bu ayette geçen kıyametin kopması esnasındaki zelzele ifadesi olabilir.
2. "Veli" kelimesi için bkz. 7/A'raf 3.
3. Bu ayete kadar ahireti açıkça inkâr eden müşrikler eleştirilirken bu ayetten itibaren söz münafıklara gelmekte ve onların çıkarıcı ikiyüzlülüğü deşifre edilmektedir. Menfaatlerine gelirse ibadet eder, bir zarar görünce yan çizerler (Firuzabadî, *Tenvir*; İzz b. Abdisselam, *et-Tefsir*). Devam eden ayetlere bakıldığında münafıkların menfaat hesaplarının da akıldan yoksun, günübürlük bir çıkarıcılık olduğu, uzun vadeli ve kalıcı menfaatlerini düşünmekten yoksun oldukları için hem dünyalarını hem de ahiretlerini kaybettikleri ortaya konmaktadır.
4. "Mevlâ" kelimesi için bkz. 2/Bakara 286.
5. Tefsirciler kendisine yardım edilecek olanın kim olduğu noktasında ihtilaf etmişlerdir. Âlimlerin çoğu, Hz. Peygamber'in kastedildiği kanaatindedirler. Allah'ın, Hz. Muhammed'e yardım etmeyeceğine inanan kâfirlerin bir araç bulup göğe çıkmaları ve Peygamber'e gelen vahye veya yardıma engel olmaları teklif edilerek meydan okunduğu düşünülmektedir (Maverdî, *en-Nüket*; İzz bin Abdisselam, *et-Tefsir*; İbn Atıye, *el-Muharrer*; Mevdudî, *Tefhim*). Bazı âlimlerse söz konusu zamiri ayetin başındaki "Men" lafzına hamletmişlerdir. Dolayısıyla Allah'ın kendisine yardım edeceğine inanmayan kimseden söz edildiğini düşünmüşler ve kendi boynuna ip takıp kendisini asma şeklinde yorumlamışlardır (Razî, *Mefatihü'l-Gayb*; Zemahşerî, *Keşşaf*). Çoğunluğun kabul ettiği birinci görüş bizce de isabetli görünmektedir. Allah, elçisinin ve beraberindeki müminlerin nihaî zafere ereceğini müjdelerken bunun aksine inananların yanılığını ortaya koymaktadır. Çünkü artık dengeler Müslümanların lehine değişmiş, kâfirler saldırı gücünü kaybetmiş ve savunma konumuna geçmişlerdir. Fetih suresinin bahsettiği açılım sürecine ve büyük zaferlere giden yola girilmiştir (Bkz. 39-41 ve 60. ayetler).
6. "Sabiî" kelimesinin anlamı ve bu ayetin yorumu için bkz. 2/Bakara 62; 5/Maide 69.
7. Mekkeliler, kendilerini Mescid-i Haram'ın sahibi görerek muvahhidlerin orada yaşamasına izin vermemiş, onları öldürmeye kalkışmış ve zorla yurtlarından çıkarmışlardı. Hatta Medine'de yaşamalarına bile tahammül edememiş ve ortadan kaldırmak istemişlerdi. Şimdi oraya hac için girmelerine de engel olmaktadır. Ayetler bu müşrik zihniyeti sorgulamaktadır. Çünkü Allah'a göre o ev, ister Mekke'de otursun ister oturmasın o evin kutsallığına inanan herkese açıktır; müşrikler oranın sahibi değildir. Oranın sahibi Allah'tır. Allah'ın emri gereği İbrahim ve İsmail'in inşa ettiği evrensel mescid Kâbe, Allah'ın evi ve insanlığın ortak mirasıdır. Öyle ki bu ortaklık ve eşitlik sadece mescidle ve ibadetle sınırlı mıdır, yoksa Mekke'deki özel mülkleri de kapsar mı tartışmalarına neden olmuştur. Özel mülkleri kapsamasa bile haccın Kâbe ile sınırlı olmadığı, Arafat'tan Kâbe'ye kadar haram bölgeyi kapsadığı muhakkaktır (Mevdudî, *Tefhim*). Dolayısıyla şehrin kamuya açık alanları bütün inananların özgürce ibadet edecekleri ve yaşayacakları mekânlardır. Ayetin bu ifadelerinden hareketle surenin Hudeybiye yılında indiğine dair rivayetler ve yorumlar mevcuttur (Hamdi

Yazır, *Hak Dini*). Bugün bu alanla ilgili düzenlemelerden sadece bölgesel yönetim değil, Müslümanların ortak yönetimleri sorumlu ve yetkili olduğu gibi hacılara her türlü kolaylığı da sağlamak zorundadırlar. Düzenleme, ulaşım, güvenlik, iâşe ve konaklama gibi ihtiyaçlar çok uluslu Müslüman yapılanmalar tarafından koordine edilebilir.

8. Kurbanları putlar adına kesmesinler, Allah'ın adını anarak kessinler, diyen bir uyarı. 31, 34, 36 ve 37. ayetlerde de bu hatırlatma tekrarlanmaktadır. Neredeyse paragrafın tamamında ve özellikle bu ayetlerde Hz. İbrahim'e yönelik buyruklar üzerinden müşriklerin şirke bulandırdıkları hac ve kurban gelenekleri eleştirilmektedir. Kur'an ve Hz. Peygamber haccı müşriklerin karıştırdıkları şirk unsurlarından arındırarak asli safiyetine kavuşturmaya çalışmaktadır (Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 242).

9. Bu ifade kurban etlerini yemeyi ve yedirmeyi farz kılmak anlamında olmayıp kurban etlerini yemeyi yasaklayan cahiliye âdetini kaldırmaya dönük bir izin ifadesidir (Mevdudî, *Tefhim*). Kurban etlerinin üç günden fazla saklanmasını yasaklayan hadisler, kıtlık yılı ve Medine'ye çok sayıda mültecinin gelmesi nedeniyle konmuş geçici bir yasaktır. Daha sonra serbest bırakılmıştır (Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 283-285).

10. Çoğunlukla kirlerinden kurtulmak şeklinde çevrilen bu ifadeyi sorumluluklarını ifa etmek şeklinde çevirmeyi uygun gördük. Çünkü bu deyim, hac sonunda tıraş olma ve yıkanma gibi vazifeleri ifade etmekle sınırlı görülse de, hac ile ilgili yasaklardan ve yükümlülüklerinden bütünüyle kurtulmayı da içermektedir (Taberî, *Camiu'l-Beyan*; Süyûtî, *ed-Dürru'l-Mensûr*; Razî, *Mefatihü'l-Gayb*).

11. "Beyt-i atik" eski ev anlamında olduğu gibi çok şerefli ve değerli olmayı da ifade eden bir deyimdir. Her türlü sulta ve tecavüzden korunmuş özgürlük ve dokunulmazlık evi demektir (Hamdi Yazır, *Hak Dini*; Mevdudî, *Tefhim*). 3/Âl-i İmran 96. ayetinde açıklandığı üzere yeryüzünde yapılan ilk ev, ilk mescid olarak değerlendirilmektedir.

12. Bu ifadenin anlamı için bkz. 6/En'am 145; 16/Nahl 115.

13. Din adına dikilen putların karşısında sergilenen bütün davranışlar çirkin bulunmaktadır. Şirke ile ilgili bütün inanışlar yalan ve düzmededen ibarettir. Hac esnasında yalan söylemenin yasaklığını da dolaylı olarak kapsamaktadır (Maverdî, *en-Nüket*). Bu dönemde müminler hac veya umreyi düşünmeye başladıkları için hac ile ilgili itikadî, ibadî ve ahlakî hükümler sıralanmaktadır. Belki de bu sure nedeniyle Hz. Peygamber (s), Hudeybiye anlaşmasıyla sonuçlanan o meşhur umreye karar vermiştir.

14. "Takvâ" kelimesinin anlamı için bkz. 68/Kalem 34.

15. Kurbanlıklardan yararlanmak, cahiliye dinine göre yasaktı. Bu yasak kaldırılmakta, kurban gününe veya kesim anına kadar onlara binmek, sütünü içmek vs. serbest bırakılmaktadır. Kesim yeri ise Mina'dan Kâbe'ye kadardır (Sealibî, *el-Cevahir*; Mevdudî, *Tefhim*).

16. "Mensek" kelimesinin anlamı, hac, kurban ve bayram gibi ibadet şekilleri ve yerleri anlamına gelmektedir (Maverdî, *en-Nüket*; ayrıca bkz. 67. ayet).

17. "Takvâ" kelimesinin anlamı için bkz. 68/Kalem 34.

18. 36 ve 37. ayetlerdeki kurban hükmü hac ile sınırlı değildir. Ancak hac dışında kurban kesmenin hükmü vacip midir, yoksa sadece sünnet midir? Bu konu ihtilafıdır. İbrahim

en-Nehaî, Ebu Hanife, İmam Malik ve İmam Muhammed ve Ebu Yusuf, kurban kesmenin gücü yeten kimseye vacip olduğu kanaatindedirler. İmam Şafî ve Ahmed bin Hanbel sünnet olduğu görüşündedirler (Mevdudî, *Tefhim*).

19. Yozlaşmış dinlerde kurbanların etleri, kanları vs. kutsal kabul edildiği için kanları kapılara ve alınlara sürülürdü. Etleri ve yağları yakıldığında dumanının Allah'a yükseleceği şeklinde inanışlar vardı. Örneğin Yahudilikte iç yağı bunun için yenmez ve yakılır. Müşrikler de kanları Kâbe'nin kapılarına ve duvarlarına sürerlerdi. Ayet bunları yasaklamaktadır (Mevdudî, *Tefhim*). "Takvâ" kelimesinin anlamı için bkz. 68/Kalem 34.

20. Tefsircilerin çoğu bu ayeti Medine'ye hicretten sonra inen ilk savaş ayeti kabul etmişlerdir. Ancak Ebu Hayyan, ayetin öncesiyle irtibat kurarak Hudeybiye döneminde indiğini ve halen Mekke'de baskı altında tutulan müminlere ümit verdiğini ve bütün müminleri savaşa teşvik ettiğini dile getirmiştir (el-*Bahru'l-Muhit*). Bizce tartışma, tefsircilerin savaş iznini bu surenin indiği dönemle irtibatlandırma sorunundan kaynaklanmaktadır. Tedricilik açısından düşünüldüğünde bu döneme kadar Müslümanlar Mekke karşısında savunmaya dayalı bir duruş sergilemişlerdi. Hendek savaşından itibaren Mekkelilerin Müslümanları Medine'den söküp atma konusundaki ümitleri sönmüştü (5/Maide 3). Mekkelilerin Hudeybiye'de 10 yıl savaşmamak üzere anlaşma yapacak hale gelmeleri durup dururken olmamıştır. Artık Müslümanların hücumu dayalı bir tavır almaları, strateji değiştirmeleri ve Mekke'yi sıkıştırılmaları gerekiyordu. Yani zulme son vermek için saldırıya geçmelerine izin veriliyordu.

21. "Defea" kelimesi defetmek, püskürtmek anlamına geldiği gibi savunmak anlamına da gelmektedir. İki taraf arasında geçen olayı ifade eden "müdafaa" kelimesi, hem düşmanı püskürtmeyi hem de dostu savunmayı aynı anda ifade eden bir kelimedir. Geçtiği bağlam dikkate alınarak dostu savunma anlamı ön plana çıkarılmış ve Allah'ın müminler üzerinde sergilediği himayeye dikkat çekilmiştir (Razî, *Mefatihul-Gayb*).

22. Mekke müşriklerin kendilerini Allah yolunda sanıp Allah'ın kendilerine yardım edeceğini beklemelerine bakılırsa bütün muharref dinlerin mensuplarının bu konuda onlardan farklı düşünmedikleri fark edilecektir. Kilise, havra gibi diğer dinlerin ibadethane isimlerinin sayıldığı cümleden sonra bu kaydın gelmesi önemlidir. Dolayısıyla ibadethanelerin tevhid üzere ibadet edildiği dönemlerine dikkat çekilmektedir (Razî, *Mefatihul-Gayb*). Allah, her dönemde olduğu gibi Muhammed ümmetine yardım etmeye devam edeceğini vaad ederek müminleri ümitlendirmekte, kâfirleri tehdit etmektedir. Allah'ın onlara yardım etmesi için onların Allah'ın dinine destek olmaları da şart koşulmaktadır (Hamdi Yazır, *Hak Dini*). Yani sabredip savaş göze almadan zafer yoktur.

23. Gezip görmek, akledip düşünmek, insanın aklını/kalbini ve vicdanını geliştirir. Kullanılmayan akıl/kalp gelişmediği için körleşir. Algının köreldiği durumda gözlerin görmesi yeterli değildir. Çünkü göz hayvanda da vardır. Fakat anlamak, düşünmek ve sağlıklı karar vermek için akıl melekesinin sağlıklı olması gerekir. Mücahid, her insanın dört gözünün olduğunu ve ikisinin kafada, ikisinin kalpte bulunduğunu; kafadaki gözlerin görmemesinin insanı körleştiremeyeceğini fakat kalpteki gözlerin görmemesi durumunda kafadaki gözlerin fayda vermeyeceğini söylemiştir (Maverdî, *en-Nüket*).

24. Şeytan insana vesvese vermek ve yanıltmak ister. Ancak insana istediğini yaptıрма ve tahakküm etme yetkisine sahip değildir. İnsana düşen bu tür aşırılıkları fark etmek, duygu ve isteklerini kontrol etmektir. Korunma çabası içinde olanlara Allah yardım eder

ve yol gösterir. Vahiy göndermesi de bu rahmet ve yardımın bir parçasıdır. Bu ilahî yasa, peygamberler için de geçerlidir. Şeytan onların isteklerine de bir şey karıştırmaya çalışmıştır. Dolayısıyla Allah şeytanların yanlış vesveselerini bertaraf etmek için kendi istediği ayetleri gönderiyor. Böylece peygamberleri yönlendirirken vahyini de korumuş oluyor. Peygamberler de insan olmaları sebebiyle aceleci davranabilir ve aşırı beklentiler içerisine girebilirler. Ancak Allah, ayetleriyle peygamberlerini sağlamlaştırır. Şeytanın peygamberlere gelen vahyi saptırmaları söz konusu olamaz (Maverdî, *en-Nüket*; İbn Kesir, *Tefsir*; Mevdudî, *Tefhim*).

25. İmam Şafi, bu ayetten yola çıkarak hukukî cezalarda suça misliyle ceza verilmesini esas almıştır. Hanefiler ise bu ayetin bireysel karşılık verme olduğundan yola çıkarak hukukî cezalarda misillemeye gidilemeyeceğini, standart cezalar uygulanmasını öngörmüşlerdir (Mevdudî, *Tefhim*). Suçun cezaya denk olmasıyla misilleme tarzındaki cezalandırma oldukça farklıdır (2/Bakara 178).

26. “Latîf” kelimesi lutfedici olmanın yanı sıra gizli ve incelikli iş görmek anlamına da gelmektedir. Allah yarattığı her şeyi öyle hassas ölçüler ve gizemli bir intizam içerisinde yaratır ki insanlar O’nun yarattıklarını anlamada ve anlamlandırmada güçlük çekerler. Tabii bu da Allah’ın her şeyi en ince ayrıntısıyla bilmesinin ve her şeyden haberdar olmasının bir gereğidir. Çünkü O, 62. ayette işaret edildiği gibi hakikatin ta kendisidir (İbn Atıye, *el-Muharrer*; Mevdudî, *Tefhim*).

27. İnsanlar evrene yer merkezli baktıkları için göğü yerin tavanı olarak görmektedirler. Bu nedenle göğün yere düşmesinden bahsedilmektedir. Yer yuvarlığının da içinde bulunduğu gökyüzü sisteminin Allah’a bağlı olduğu ve kargaşayı önleyen de Allah’ın merhametle muamelesi olduğu anlatılmaktadır.

28. “Mensek” çoğulu “menasik” kelimesidir ve 34. ayette de geçmektedir. 36. ayetteki “şeâir” kelimesine yakın bir anlamda kullanılmaktadır. Kurban ve haccı da içeren bütün ibadetleri ve hayat tarzını ifade eden bir kavramdır ve bunlar ilahi iradeyle belirlenmiştir (Mevdudî, *Tefhim*).

29. Bu ve benzeri ayetlerde eleştirilen ilahlara müşrikler, Allah diye tapmamaktadırlar. Onların karşısında yaptıkları ibadeti dolaylı olarak Allah için yaptıklarını ve o ilahların kendilerini Allah’a yaklaştırdığını düşünmektedirler (17/Yunus 18; 39/Zümer 3).

30. Şirkin nedeni, Allah’ı gereği gibi anlayamamaktır. Yaratan Allah, yarattıklarını belirler, fakat yaratılanlar yaratana belirleyemez. Dolayısıyla Allah kendisini nasıl anlatıyorsa kul, O’nu öyle anlamalıdır. Bu da vahyi anlamaktan geçer. Vahyin anlattığı Allah tasavvurundan uzaklaşıp kulların kendilerince hayal ettiği Allah tasavvuru değişmeye ve yozlaşmaya başlar. Sonuçta insanlar kendi ürettikleri hayali vasıfları Allah’a nispet ederler. Fakat kendi uydurma düşüncelerini Allah veya peygamber anlatmış sanırlar. Batıla inanıp da hakka inandığını sanmak şirkin en belirgin özelliğidir.

31. Cinlerin vahiy getireceğine inanan müşriklerin, Hz. Peygamber’i insan olduğu gerekçesiyle elçi olarak kabul etmemelerine cevap verilmektedir. Geçmiş peygamberleri ve melekleri şefaatçi ve aracı tanrı kabul etmeleri eleştirilmekte ve bir sonraki ayette geçmişlerini ve geleceklerini Allah’ın bildiği vurgulanmaktadır (Zemahşerî, *Keşşaf*; Mevdudî, *Tefhim*).

32. Son iki ayet, buraya kadar eleştirilen şirkten nasıl korunulacağını ve nasıl muvahhid bir mümin olunacağını bizlere göstermektedir. Rükû, secde ve cihad gibi hayır işlerle

Allah'a yaklaşma istenmektedir. Kurtuluşa ermenin yolu da budur. Bu genel öğütler arasında sayıldığı için secde emri, çoğunluk tarafından tilavet secdesi olarak değerlendirilmemiştir. Şafiî ve Ahmed bin Hanbel'e göre secde edilmesi vaciptir (Mevdudî, *Tefhim*)

33. Cihad geniş kapsamlı bir kelimedir. Her türlü çaba, çalışma, çatışma ve savaşı içerir (25/Furkan 52; 29/Ankebut 69; 2/Bakara 218). Cihadın Allah için, Allah'ın istediği ölçüde gerçekleştirilmesi emredilmektedir. Yani layığı veçhile yapılması ve hakkının verilmesi istenmektedir. Bazıları bu ayetin mensuh olduğunu söylemişse de gerçekte örtüşmediği için kabul görmemiştir (Maverdî, *en-Nüket*; Kurtubî, *el-Cami*; Mevdudî, *Tefhim*).

34. Cümle, devamındaki ifadelerden hareketle değerlendirilecek olursa müminler Allah'ın dinini tercih etmeden önce Allah müminleri seçmiş olmaktadır. Çünkü Allah, Hz. Muhammed'i şahid/peygamber seçmekle onları da şahidler olarak seçmiştir. Fakat öncesindeki cihad emriyle bağlantılı düşünüldüğünde Allah'ın müminleri seçmesi daha özel bir anlam da ifade etmiş olabilir (Kurtubî, *el-Cami*). Örneğin, surenin Hudeybiye seferiyle bağlantılı olduğu ve Hz. Peygamber'in (s) Hudeybiye (umre) seferine katılmayanların Hayber seferine katılamayacağını ilan etmesi bu ayetlerin sonucu olabilir. Çünkü Peygamber (s), bu kararlar, ganimet aşkıyla Hayber seferine katılmak isteyen münafıkları devre dışı bırakmıştı (Celalettin Vatandaş, *age*, c. 2, 366). Kronolojik sıralamalarda bu surenin, Nur suresiyle Münafikun sureleri arasında yer alması, bu ihtimali güçlendirmektedir.

35. Bu iki ayetin ilk muhatapları Sahabe olduğu için onlara hitap ediyor gözüğe de içerik bütün Müslümanlara yöneliktir. Daha öncekilere Müslüman ismi verildiği gibi Kur'an'ın muhatabı olan Muhammed ümmetine de aynı isim verilmiştir. Dolayısıyla dinî çeşitlilik Allah'ın tercihi değil, insanların tahrifinin sonucudur. Bütün peygamberlerin getirdiği dinin ortak adı İslam'dır. Dolayısıyla bu birliği zedeleyecek bölücü isimlendirmelerden sakınmak gerekir. Dahası, her peygamber kendisine tabi olanlara şahidlik ettiği gibi, her peygamberin tâbileri de bütün insanlara şahidlik etmek durumundadırlar (Mevdudî, *Tefhim*).

36. Allah'a aracısız ibadet, aracısız bağlanmayı gerektirir. Aslında Allah ile bağ kurmanın ve geliştirmenin yolu ibadet etmektir. Bu bağ sayesinde Allah, kulunun mevlâsı, has dostu ve hamisi olmaktadır. O ne güzel dost, ne güzel yardımcıdır. Mevlâsı Allah olan, hami ve yardımcısı en güzel olan kimsedir. Bütün mesele bu farkındalık halini yakalamaktır. Sure tam da bu vurguyla sona ermektedir.

37. "Mevlâ" kelimesi için bkz. 2/Bakara 286.